

Bilag 1. Ramme for udmøntningen af kompetenceudviklingsinitiativet i 1.000-dages-programmet

29. november 2019
Sagsnr.:19/18954

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	1
1 Indledning	1
2 Krav og rammer for diplommodul og fem-dages læringsforløb	4
3 Fem-dages læringsforløb for dagplejere	6
4 Fem-dages læringsforløb for pædagogiske assistenter	8
5 Diplommodul for pædagoger	10

1 Indledning

I forbindelse med realiseringen af 1.000-dages-programmet ”En bedre start på livet” offentliggøres hermed en ramme, der beskriver krav til leverandører af programmets kompetenceudviklingsinitiativ.

Der er med 1.000-dages-programmet afsat 75 mio. kr. til et kompetenceløft af pædagoger, pædagogiske assistenter i daginstitutioner samt dagplejere, der i dagtilbud arbejder med 0-2-årige i udsatte positioner. Heraf udmøntes ca. 74,0 mio. kr. til en kommunal tildelingspulje. Midlerne fordeles til kommunerne ud fra to hensyn: 1) kommunens andel af landets 0-2-årige, og 2) kommunens socioøkonomiske indeks.

I nærværende ramme beskrives kravspecifikationer til de 2 læringsforløb og det diplommodul, som kommunerne kan benytte puljemidlerne til. Kompetenceudviklingsforløbene har til formål at understøtte, at pædagoger, pædagogiske assistenter og dagplejere er bedst muligt kvalificeret til arbejdet med at styrke trivsel, udvikling, læring og dannelse i dagtilbud for 0-2-årige fra familier i udsatte og sårbare positioner.

Forløbene kan udbydes af leverandører, der tilrettelægger forløb i overensstemmelse med nærværende ramme. Professionshøjskolerne vil udvikle og udbyde både forløb med læringsdage og diplommodul. Primo 2020 vil udbydere, der har udvist interesse, fremgå af Børne- og Undervisningsministeriets hjemmeside.

Kompetenceløftsinitiativet skal ses i sammenhæng med kommunens almindelige ansvar for at sikre kompetenceudvikling af deres medarbejdere samt deres tilsynsforpligtigelse med efterlevelsen af bl.a. dagtilbudsloven.

1.1 Formål med kompetenceudviklingen

Formålene med både diplommodul og læringsforløb er samlet set:

- at skærpe og styrke det pædagogiske personales kompetencer i arbejdet i dagtilbud med børn i udsatte positioner i deres første 1.000 dage,
- at styrke personalets viden om børns trivsel, læring, udvikling og dannelse i de første 1.000 dage, tværfagligt samarbejde, stimulerende læringsmiljøer samt om forældresamarbejde,
- at bidrage til, at arbejdet med børn i udsatte positioner i deres første 1.000 dage ses i en bredere sammenhæng med arbejdet med læring og udvikling i den styrkede pædagogiske læreplan.

Der stilles ikke konkrete krav til en bestemt forankring, men det anbefales, at man lokalt arbejder med modeller, der sikrer at viden fra diplommoduler og læringsforløbene spredes og forankres i den lokale praksis.

1.2 Målgrupper for kompetenceudviklingen

I et samarbejde mellem Børne- og Undervisningsministeriet og professionshøjskolerne er der udviklet tre kompetenceudviklingsforløb med fokus på børn i udsatte positioners første 1.000 dage: Et diplommodul på 10 ECTS-point til pædagoger samt to fem-dages læringsforløb målrettet hhv. pædagogiske assistenter i dagsinstitutioner og dagplejere.

Nærværende ramme beskriver læringsforløb og diplommoduler ift. følgende målgrupper:

1. **Pædagoger i dagsinstitutioner**, der arbejder med 0-2-årige i udsatte positioner.
2. **Pædagogiske assistenter i dagsinstitutioner**, der arbejder med 0-2-årige i udsatte positioner.
3. **Dagplejere**, der arbejder med 0-2-årige i udsatte positioner.

Midlerne fordeles overordnet set til kommunerne ud fra to grundlæggende hensyn: 1) kommunens andel af landets 0-2-årige, og 2) kommunens socioøkonomiske indeks¹.

Det socioøkonomiske indeks sammenvejer 12 socioøkonomiske kriterier, bl.a. børn i familier med højeste uddannelse på grundniveau, familier i visse boligtyper og personer uden beskæftigelse. Det socioøkonomiske indeks offentliggøres hvert år som led i landsudligningen.

Midlerne fordeles herefter i den enkelte kommune ift. antal 0-2-årige børn indskrevet i hhv. daginstitutionerne og dagplejen.

1.3 Baggrunden for kompetenceudviklingsforløbene: 1.000-dages-programmet – *en bedre start på livet*.

Som en del af finansloven for 2019 blev 1.000-dages-programmet vedtaget i november 2018. Her blev det aftalt at prioritere 1 milliard kroner til et løft af de første og vigtige år i børn fra sårbare familiers liv med initiativet '1.000-dages-program – *en bedre start på livet*'.

Formålet med 1000-dagesprogrammet er via en bred indsats at hjælpe de børn og familier fra sårbare og udsatte positioner i de første 1.000 dage af barnets liv gennem de tre mest centrale arenaer for det lille barn:

- **Dagtilbud af høj kvalitet:** Ansættelse af flere pædagoger i dagtilbud med mange 0-2-årige børn fra sårbare familier og efteruddannelse af pædagoger, pædagogiske assistenter i daginstitutioner og dagplejere i forhold til sårbare børns første 1.000 dage.
- **Hjemme hos familien:** Indsatser i hjemmet i barnets første 1.000 dage, herunder screening, materialer, dialog med og vejledning af forældre samt besøg af dagtilbudspædagoger i hjemmet.
- **Sundhedsplejebesøg:** Øget sundhedsplejeindsats hos sårbare og udsatte familier efter første år og i dagtilbud.

Forskning viser, at mange grundlæggende kompetencer udvikles i barnets første 1.000 dage. Allerede i vuggestuealderen ses signifikante forskelle i børns sociale, emotionelle, sproglige og tidlige matematiske kompetencer. Ved 3-årsalderen og igen ved skolestart er kompetenceforskellene helt op til to år mellem de svagest stillede børn og gennemsnittet. Og forskellen er den samme op gennem skoletiden. Et styrket fokus på børn i udsatte positioners første 1.000 dage kan være med til at mindske disse forskelle.

¹ Der fastsættes en minimumsgrænse for tilskud på 50.000 kr. Kommuner der på baggrund af ovenstående fordeling står til at modtage mindre end dette beløb, vil få forhøjet tilskuddet til 50.000 kr.

Samtidig viser forskning, at det pædagogiske personales kompetencer er blandt de mest betydningsfulde faktorer ift. at løfte børn i udsatte positioner i dagtilbud. Dog findes der ikke eksempler på kompetenceudvikling til pædagogisk personale, der arbejder med børn i sårbare og udsatte positioners første år.

1.4 Opfølgning på kompetenceudviklingen

Det er væsentligt, at kompetenceudviklingsindsatsen løbende følges, både med fokus på den samlede indsats, og også gerne af den enkelte kommune med fokus på, hvad der fungerer lokalt. Ministeriet forventer at foretage en opfølgning af kompetenceudviklingen med inddragelse af Partnerskabet for kompetenceudvikling og viden til praksis for styrket faglighed og ledelse.

1.5 Læsevejledning

Nedenfor gennemgås rammen for, samt de krav, der stilles til de kompetenceforløb, som de forskellige målgrupper kan deltage i, hvis deres deltagelse skal finansieres af kompetenceudviklingsmidlerne fra 1.000-dages-programmet. Det vil sige, at alle udbydere skal udvikle forløb, der ligger inden for den beskrevne ramme. Desuden skal de kommuner, der ønsker at bruge kompetenceudviklingsmidlerne anvende forløb fra udbydere, der lever op til de beskrevne krav. Kommunerne opfordres til at etablere understøttende strukturer, som beskrevet i afsnit 2.1.3.

2 Krav og rammer for diplommodul og fem-dages læringsforløb

Nedenfor er der beskrevet en række krav til form, indhold og kvalitet samt anbefalinger til understøttende strukturer. Efterfølgende beskrives de specifikke krav til læringsforløbene og diplommodulet.

2.1 Krav til indhold

Den styrkede pædagogiske læreplan og pejlemærker for realiseringen som fundament

Uanset omfang, målgruppe og design skal alle kompetenceudviklingsforløb stå på den styrkede pædagogiske læreplan. Dvs. det pædagogiske grundlag, temabeskrivelser og læringsmål, som indføres med dagtilbudsloven og bekendtgørelser i 2018. Forløbene skal udvikles og afvikles med udgangspunkt i det pædagogiske grundlag, som læreplanen bygger på, og de skal have fokus på praksisnært at klæde de forskellige målgrupper på til at arbejde med den nye læreplan, som en pædagogisk integreret tankegang og et konkret værktøj i deres praksis.

Helt centralt i det pædagogiske grundlag står et børnesyn, hvor barnet, barndommen og legen har værdi i sig selv, og hvor barnets perspektiv er

centralt. Et andet helt centralt begreb er pædagogisk læringsmiljø, som peger på en pædagogisk tilgang med fokus på kontekst, miljøer, fællesskaber og samspil og en stærk evalueringskultur, der sætter fokus på sammenhængen mellem læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse.

Praksiskobling og lokal forankring

Der stilles ikke konkrete krav til en bestemt forankring, men det anbefales, at man lokalt arbejder med modeller, der sikrer at viden fra diplommoduler og forløb spredes og forankres i den lokale praksis.

Krav til kvalitet

Med henblik på at sikre en høj på tværs af udbydere, forudsættes det, at:

- Kompetenceforløbene er baseret på relevant og opdateret forskning og viden om pædagogisk praksis, og at dette afspejles i såvel undervisning som pensum
- Kompetenceforløbene tilrettelægges af personer, der er en del af eller samarbejder med pædagogiske forsknings-, uddannelses- eller udviklingsmiljøer
- Underviserne er som udgangspunkt på minimum adjunkt niveau eller tilsvarende. Endvidere forudsættes det, at underviserne har faglig indsigt i det pædagogiske fagområde.
- De ansvarlige for kompetenceforløbene udsteder dokumentation for fuldført læringsforløb, når læringsdage eller diplommodul er færdiggjort.

2.2 Anbefalinger til lokale understøttende strukturer

For at sikre, at den nye viden og de nye kompetencer, som deltagerne tilegner sig, forankres og omsættes til forandringer i deltagerens organisationer, anbefales det, at de kommuner og dagtilbud, der ønsker at gøre brug af kompetenceudviklingsmidlerne, sørger for at:

- Sikre strukturer for sparring undervejs i forløbene. Det vil fx være oplagt, at deltagerne på læringsforløbene mellem de enkelte undervisningsgange har mulighed for faglig sparring med pædagogisk kompetente fagpersoner – fx leder, pædagogiske konsulenter eller eksterne konsulenter.
- Sikre strukturer for efterfølgende forankring. Jf. nedenfor bør omkring 50 % af praksisudviklingen og læringen foregå efter selve læringsdagene, og det er helt centralt, at dette stimuleres og understøttes. Det kan fx ske gennem netværk og læringsfællesskaber på tværs af dagtilbud og forvaltning, kommunens pædagogiske konsulenter eller i de enkelte dagtilbud. Det er op til den enkelte kommune at tilrettelægge en god ramme for forankringen og udvikling af viden og færdigheder hos personalet, der understøtter praksisudvikling og evt. at sikre en fælles udvikling og læ-

ring hos en større gruppe af medarbejdere og ledere på tværs af dagtilbud og forvaltning.

3 Fem-dages læringsforløb for dagplejere

Målgruppe

Målgruppen for dette læringsforløb er dagplejere.

Omfang

Dagplejerne skal i læringsforløbet deltage i undervisning i 5 dage á 7,4 timer. Det forventes, at de læser ca. 100 siders relevant faglitteratur (heraf ca. halvdelen fælles beskrevet og vedlagt nedenfor), og at de i forløbet løbende afprøver faglige værktøjer i praksis mellem og efter de enkelte læringsdage. Endvidere anbefales det, at faglige ledere og dagplejepædagoger understøtter forløbet før, under og efter undervisningen.

Indhold i temaer

Læringsforløb for dagplejere vil ud fra den pædagogiske læreplan have fokus på:

- barnets tidlige udvikling, relationer, samspil og grundlæggende behov
- betydningen af tidlig indsats
- familier og børn i udsatte positioner
- risikofaktorer og dagplejerens arbejde med at fremme resiliens
- betydningen af samspillet mellem dagplejeren og børnene i forhold til børn i udsatte positioners trivsel, læring, udvikling og dannelse
- værktøjer til faglige vurderinger ved tidlig indsats
- identificering og håndtering af dilemmaer, der kan opstå i samarbejdet om børn i udsatte positioner, når det pædagogiske arbejde udføres i eget hjem og i nærmiljø
- samarbejde med forældre, herunder at styrke det tidlige og forebyggende arbejde i tæt samarbejde med barnets familie, netværk og nærmiljø
- tværprofessionelt samarbejde mellem dagplejeren og øvrige relevante samarbejdspartnere

Læringsmål

Læringsdagene kvalificerer dagplejerne til at fremme børns trivsel, læring, udvikling og dannelse i udviklingen af læringsmiljøer af høj kvalitet i eget hjem med henblik på tidligt forebyggende indsats i barnets første 1000 dage. Når dagplejerne har afsluttet forløbet er målet, at de:

- har viden om læringsmiljøets betydning for børns tidlige sociale, personlige og kognitive udvikling i barnets første 1000 dage

- kan skabe forebyggende og inkluderende pædagogiske læringsmiljøer af høj kvalitet i eget hjem, der fremmer børn i udsatte positioners trivsel, læring, udvikling og dannelse
- har viden om resiliensfremmende faktorer, der gør dagplejeren i stand til at skabe et resiliensfremmende læringsmiljø i eget hjem.
- kan anvende et eller flere værktøjer til faglige vurderinger i tidlig indsats
- kan identificere og håndtere dilemmaer, der kan opstå i samarbejdet om børn i udsatte positioner, når det pædagogiske arbejde udføres i eget hjem og nærmiljø
- opnår viden om betydningen af samarbejde med og inddragelse af forældre og kan i den sammenhæng skelne mellem faglige, personlige og private sfærer
- kan identificere tværprofessionelle potentialer og har kompetencer til at afdække hvilke tværprofessionelle samarbejdspartnere, der i den konkrete kommune er mulighed for at inddrage.

Læringsforløbet som et splitforløb

Læringsforløbet tilrettelægges som et splitforløb, hvor dagplejerne mellem læringsdagene får lejlighed til at afprøve værktøjer til faglige vurderinger og ny pædagogisk praksis.

Kommunale aktiviteter der understøtter forankring

Forløbet tilrettelægges ud fra strukturen 20-30-50. I de 20% ligger fokus på forberedelsen før opstart af undervisningen, de 30% består i de fem læringsdage samt opgaver mellem dagene, hvor dagplejerne skal have mulighed for faglig sparring med faglige ledere og/eller dagplejepædagoger. I de 50% anbefales det, at der sker en afprøvning af ny viden samt faglig sparring med henblik på, at ny viden og kompetencer videreudvikles og forankres gennem lokale understøttende strukturer i f.eks. læringsfællesskaber og netværk. Det anbefales, at disse faciliteres af faglige ledere og dagplejepædagoger. UC'erne tilbyder at understøtte med lokale initiativer og sparring, der kan fremme processen med forankring og implementering.

Litteratur

- Børne- og Socialministeriet (2018): Den styrkede pædagogiske læreplan. Rammer og indhold. (58 sider)
- Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). I dybden med: Samspil og relationer i det pædagogiske læringsmiljø. (24 sider).
- Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). Kort om forældresamarbejde (20 sider)
- Jakobsen, I. S. (2017). Resiliensperspektiver: hvad har vi tilfælles? Kognition & Pædagogik, Årg. 27, nr. 103 (2017), 26-37 (10 sider)

4 Fem-dages læringsforløb for pædagogiske assistenter

Målgruppe

Målgruppen for dette læringsforløb er pædagogiske assistenter i daginstitutioner.

Omfang

Deltagerne skal i læringsforløbet deltage i undervisning i 5 dage á 7,4 timer. Det forventes, at deltagerne læser ca. 200 siders relevant faglitteratur (heraf ca. halvdelen fælles beskrevet og vedlagt nedenfor), og at deltagerne i forløbet løbende afprøver nye faglige værktøjer i praksis mellem og efter de enkelte læringsdage. Endvidere anbefales det, at faglige ledere og/eller faglige fyrtårne understøtter forløbet før, under og efter undervisningen.

Indhold i temaer

Læringsforløb for pædagogiske assistenter vil ud fra den pædagogiske læreplan have fokus på:

- barnets tidlige udvikling, relationer, samspil og grundlæggende behov
- betydningen af tidlig indsats
- familier og børn i udsatte positioner
- risikofaktorer og resiliensforskning
- betydningen af samspillet mellem det pædagogiske personale og børnene i forhold til børn i udsatte positioners trivsel, læring, udvikling og dannelse
- værktøjer til faglige vurderinger ved tidlig indsats
- identificering og håndtering af dilemmaer i samarbejdet om børn i udsatte positioner
- samarbejde med forældre, herunder at styrke det tidlige og forebyggende arbejde i tæt samarbejde med barnets familie, netværk og nærmiljø
- tværprofessionelt samarbejde

Læringsmål

Læringsdagene kvalificerer deltagerne til at fremme børns trivsel, læring, udvikling og dannelse i udviklingen af læringsmiljøer af høj kvalitet med henblik på tidligt forebyggende indsats i barnets første 1000 dage. Når deltagerne har afsluttet forløbet er målet, at de:

- har viden om barnets tidlige udvikling, relationer, samspil og grundlæggende behov i de første 1000 dage og kan anvende dette kvalificeret i den pædagogiske praksis.

- kan skabe forebyggende og inkluderende pædagogiske læringsmiljøer af høj kvalitet, der fremmer børn i udsatte positioners trivsel, læring, udvikling og dannelse
- har viden om resiliens og sårbarhed samt indsigt i risiko- og beskyttelsesfaktorer, der gør dem i stand til at skabe læringsmiljøer af høj kvalitet, der tilgodeser alle børn.
- har viden om og kan anvende værktøjer til faglige vurderinger i tidlig indsats
- opnår viden om betydningen af samarbejde med og inddragelse af forældre til gavn for børns trivsel, udvikling og læring
- kan identificere tværprofessionelle og tværsektorielle dilemmaer og potentialer og kan indgå i tværgående samarbejdsprocesser
- kan identificere og håndtere dilemmaer i praksis i samarbejdet om børn og familier i udsatte positioner.

Læringsforløbet som et splitforløb

Læringsforløbet tilrettelægges som et splitforløb, hvor det vil være hensigtsmæssigt, at deltagerne mellem læringsdagene afprøver værktøjer til faglige vurderinger og ny pædagogisk praksis. Det anbefales, at dette aftales mellem den enkelte udbyder og rekvirent.

Kommunale aktiviteter der understøtter forankring

Forløbet tilrettelægges ud fra strukturen 20-30-50. I de 20% ligger fokus på forberedelsen før opstart af undervisningen, de 30% består i de fem læringsdage samt opgaver mellem dagene, hvor deltagerne skal have mulighed for faglig sparring. I de 50% anbefales det, at der sker en afprøvning af ny viden samt faglig sparring med henblik på, at ny viden og kompetencer videreudvikles og forankres gennem lokale understøttende strukturer i f.eks. læringsfællesskaber og netværk evt. på tværs af dagtilbud og forvaltning. UC'erne tilbyder at understøtte med lokale initiativer og sparring, der kan fremme processen med forankring og implementering.

Litteratur

- Bendix-Olsen, K., Jensen, A. K. & Jørgensen, A. A. (2018) Børn i udsatte positioner udforsket gennem deres adgang til deltagelse i læringsmiljøet. I: *Den styrkede pædagogiske læreplan*. Dafolo. (107-125) (18 sider)
- Børne- og Socialministeriet (2018): Den styrkede pædagogiske læreplan. Rammer og indhold. (58 sider)
- Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). *I dybden med: Samspil og relationer i det pædagogiske læringsmiljø*. (24 sider).
- Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). *Kort om forældresamarbejde* (20 sider)

- Gitz-Johansen, T. (2019): Vuggestueliv. Omsorg, følelser og relationer. Samfundslitteratur. Kap. 2(s.39-50), kap.5(s.81-93), kap.6(s.105-117). (35 sider)
- Jakobsen, I. S. (2017). Resiliensperspektiver: hvad har vi tilfælles? *Kognition & Pædagogik, Årg. 27, nr. 103 (2017), 26-37* (10 sider)
- Kjær, B. (2010): Forældresamarbejdet i de gode eksempler i: *Inkluderende pædagogik - god praksis og gode praktikere*. Akademisk forlag (kap. 8) (16 sider)
- Warming, H. (2017). Børnesyn og børneperspektiv. I: Mortensen, T. H. (red.), *Grundfaglig viden om pædagogiske miljøer og aktiviteter* (s. 17-35). Akademisk Forlag (18 sider)
- Willumsen, A.M. (2015): Hvorfor er det så svært med udsathed? VERA No. 72, sept. 2015, s. 4-9 (5 sider)

5 Diplommodul for pædagoger – tidlig indsats i dagtilbud i de første leveår for børn i udsatte positioner (Early childhood intervention in ECEC for children in vulnerable positions)

Målgruppe

Målgruppen for modulet er pædagoger i dagtilbud, der arbejder med de yngste børn.

Omfang og studietilrettelæggelse

Diplommodulet har et omfang på 10 ECTS-points.

Der veksles mellem holdundervisning, studiegruppeaktivitet samt undersøgelse og afprøvning i egen praksis.

Formål

Diplommodulet skal kvalificere den studerende til at kunne identificere og håndtere komplekse problemstillinger vedrørende sårbarhed og udsathed relateret til tidlig indsats for de yngste børn på grundlag af den styrkede pædagogiske læreplan.

Læringsmål

Den studerende:

Kompetencemål

- Kan initiere udviklingsstøttende relationsarbejde med en særlig opmærksomhed på de yngste børns grundlæggende behov for, ret til samt mulighed for deltagelse, trivsel, læring og udvikling i fællesskabet
- Kan indgå i ressourceorienteret samarbejde med kollegaer, forældre og tværprofessionelle instanser både forebyggende og ved

målrettede, helhedsorienterede indsatser i forhold til børn og familier i udsatte positioner

- Kan indgå i samarbejde omkring det enkelte barns trivsel, læring, udvikling og dannelse med en særlig opmærksomhed på familiens deltagelsesmuligheder samt deltagerforudsætninger

Vidensmål

- Har viden om resiliens og sårbarhed, indsigt i risiko- og beskyttelsesfaktorer samt socioøkonomiske- og kulturelle in- og eksklusionsmekanismer i arbejdet med de yngste børn fra familier i udsatte positioner
- Har indsigt i teorier og viden om barnets udvikling, tilknytning, relationer og samspil i de tidlige år med betydning for chancelighed og deltagelsesmuligheder gennem livet
- Kan reflektere over relationsarbejdets forebyggende og udviklingsstøttende funktion i arbejdet med børn og forældre fra familier i udsatte positioner

Færdighedsmål

- Kan iagttage, analysere, begrunde og udvikle særlige trivsels- og udviklingsfremmende metoder og indsatser for de yngste børn, individuelt og i børnegruppen
- Kan anvende erfaring, viden og teorier til belysning af roller og positioners betydning samt håndtering af dilemmaer forbundet med samarbejdet omkring de yngste børn i udsatte positioner
- Kan i samarbejde med leder og kolleger tilrettelægge et forebyggende og inkluderende pædagogisk læringsmiljø af høj kvalitet, der medtænker barnets og familiens perspektiver og situation
- Kan indgå i og skabe rammer for forældresamarbejde i forhold til de yngste børn i udsatte positioner

Tværgående strukturer for modulet

Diplommodulet tilrettelægges ud fra en 20-30-50 struktur, hvor de 20% foregår forud for undervisningen i form af refleksion over egen praksis og udfordringer og de 30% foregår som undervisning. I de 50% skal der ske en afprøvning af ny viden samt faglig sparring med henblik på, at ny viden og kompetencer videreudvikles og forankres gennem lokale understøttende strukturer i f.eks. læringsfællesskaber og netværk evt. på tværs af dagtilbud, andre sektorområder og forvaltning. UC'erne tilbyder at understøtte med lokale initiativer og sparring, der kan fremme processen med forankring og implementering.

Yderligere inspirationsmateriale findes på EMU-portalen:

<https://arkiv.emu.dk/omraade/dagtilbud>

Grundlitteratur

- Egmont (2016): En bedre start. Livsduelighed hos de allermindeste. Egmontfonden (PDF) (25 sider)
- Erlandsen, T., Rosendal Jensen, N., Langager, S. og Petersen, K. E. (red.) (2015): Udsatte børn og unge - en grundbog. Hans Reitzels Forlag (400 sider)
- Gitz-Johansen, T. (2019): Indlevelse i børnene, i: Vuggestueliv. Omsorg, følelser og relationer. Samfundslitteratur. (kap. 4, s. 59-80, 22 sider)
- Skov, M.K. (2019): Mentalisering. I: Vikær, T. (red.) (2019): Social- og specialpædagogik i pædagoguddannelsen. Hans Reitzel (s. 474-492, 18 sider)
- Børne- og Socialministeriet (2018): Den styrkede pædagogiske læreplan. Rammer og indhold. Findes elektronisk på EMU-portalen:
https://arkiv.emu.dk/sites/default/files/7044%20EVA%20SPL%20Publikation_web.pdf
- Danmarks Evalueringsinstitut for Børne- og Socialministeriet (2019): Kort om Forældresamarbejde. Findes elektronisk på EMU-portalen:
https://arkiv.emu.dk/sites/default/files/For%C3%A6ldresamarbejde_KORT_OM_HIGH_TRYK_endelig.pdf
- Danmarks Evalueringsinstitut for Børne- og Socialministeriet (2018): Kort om Samspil og relationer i det pædagogiske læringsmiljø. Findes elektronisk på EMU-portalen:
https://arkiv.emu.dk/sites/default/files/7046%20SPL%20T01%20Samspil_og_relationer_17_WEB.pdf

Som mulig supplerende litteratur for modulets undervisere anbefales – i alfabetisk rækkefølge:

- Beier Lund, P. & Mikkelsen, M. (2018): Muligheder og dilemmaer i forældresamarbejdet i: Den styrkede pædagogiske læreplan. Holst Mortensen, T. & Næsby, T. (2018). Dafolo (kap 14, s. 211-227,16 sider)
- Bendix-Olsen, K, Kastrup Jensen, A. & Albæk Jørgensen, A. (2018): Børn i udsatte positioner udforsket gennem deres adgang til deltagelse i læringsmiljøet, i: Holst Mortensen, T. & Næsby, T. (2018):Den styrkede pædagogiske læreplan. Dafolo (kap. 8 s.107-124)
- Bille, M. (2018): Fattigdom er slet ikke inde på radaren. Børn & Unge Forskning. BUPL, s. 4-5
- Broberg, A.; Granqvist, P. m.fl (2008): Tilknytningsteori. betydningen af nære følelsesmæssige relationer. Hans Reitzels Forlag (kap. 7. Omsorg og tilknytning. s. 176-206, 31 sider)

- Brørup Dyssegaard, C. & Egelund, N. (2016): Systematisk kortlægning om forældreinvolvering og forældresamarbejde, der kan fremme læring hos børn og unge med ressourcetsvag social baggrund i dagtilbud og skole. Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning, Aarhus Universitet. (PDF)
- BUPL (2018): Ret til en god start. BUPL's udspil om tidlig indsats
<https://bupl.dk/wp-content/uploads/2018/08/bupl-mener-tidlig-indsats-ret-til-god-start.pdf>
- Clausen, B. & Sørensen, K. (2012): Inklusion når det lykkes. fortællinger fra vuggestue, dagpleje og børnehave om det gode børneliv for alle. Dafolo
- Ejrnæs, M. (2017): Tværprofessionelt samarbejde. Begreber og teori i: Moesby-Jensen, K.C. (2017): Når professioner samarbejder - praksis med udsatte børn og unge. Samfundslitteratur. (kap. 1, s. 19-46, 27 sider)
- EVA (2016): Forældresamarbejde om børns læring. Danmarks evalueringsinstitut
- EVA (2017): Kvalitet i dagtilbud. Pointer fra forskning. Danmarks Evalueringsinstitut s. 18-21
- Gitz-Johansen, T. (2019): Indlevelse i børnene i: Vuggestueliv. Omsorg, følelser og relationer. Samfundslitteratur. (, kap. 4s. 59-80, 22 sider)
- Guldager, J., Bo, K.A., & Zeeberg, B. (2015): Udsatte børn. Et helhedsperspektiv. (3. udg.) Akademisk forlag
- Hagelquist, J. Ø. (2012): Mentalisering i mødet med udsatte børn. Hans Reitzel
- Hart, S. (2009): Den følsomme hjerne. Hans Reitzels forlag
- Ottsen, C. & Bergholdt Rasmussen, D. (red.) (2018): Tidlig indsats i dagtilbud. Dafolo (200 sider)
- Højholt, C. (2011): Børn i vanskeligheder. Samarbejde på tværs. Dansk psykologisk forlag.
- Jacobsen, I. S. (m.fl.) (2017): Tværprofessionelt samarbejde. I: Psykologi og socialt arbejde. Akademisk Forlag
- Kjær, B. (2010): Forældresamarbejdet i de gode eksempler i: Inkluderende pædagogik - god praksis og gode praktikere. Akademisk forlag (kap. 8:- 16 sider)
- KL og Bikubenfonden (2010): Tidlig indsats gør en forskel. Erfaringer fra projekt „Udsatte børn i dagtilbud“
- KL (2019): Udsatte børn – nøgletal. KL 2019
- Kousholt, D. (2005): Forældreperspektiver på samarbejde mellem daginstitution og hjem i: Forældresamarbejde: Forskning i fællesskab. Dansk Psykologisk Forlag (kap. 6 - 13 sider)

- Kvello, Ø (2013): stress, resiliens, risiko- og beskyttelsesfaktorer i: Børn i risiko. Samfundslitteratur. (kap. 5, 18 sider)
- Lekhal, R.; Zachrisson, H.D (2016): Det ved vi om: Betydningen af kvalitet i dagtilbud. Dafolo.
- Lund, H. J. (red.) (2016): Tværprofessionelt samarbejde om udsatte børn og unge. Turbine akademisk
- Madsen, Bent (2019): Inklusionsopgaven som pædagogers faglige ledemotiv i almen- og specialpædagogisk arbejde. I: Pedersen, K. E. & Hansen, J. H. (red.) (2019): Inklusion og eksklusion - en grundbog. Hans Reitzel (s. 209-222, 14 sider)
- Moesby-Jensen, C. K. (red.) (2017): Når professioner samarbejder - praksis med udsatte børn og unge. Samfundslitteratur
- Møller, L. (2014): Professionelle relationer. Akademisk forlag
- Nyvang Hostrup, M. (2014): Inkluderende dagtilbudspædagogik. En grundbog. Akademisk forlag
- Ottsen, C. & Bergholdt Rasmussen, D. (red.) (2018): Tidlig indsats i dagtilbud. Dafolo
- Petersen, K. E. (2019): Små børn med etnisk minoritetsbaggrund og deres mødre - sundhedsplejerskens arbejde med inklusionsfremmende indsatser. I: Pedersen, K. E. & Hansen, J. H. (red.) (2019): Inklusion og eksklusion - en grundbog. Hans Reitzel 2019, s. 291-306).
- Plum, M. (2018): Institutionel afstemning. Om relationen mellem det lille barn og det daginstitutionelle arrangement. I: Forskning i pædagogers professionelle og uddannelse (2018)
- Rådet for børns læring (2017): Beretning fra formandskabet 2017. Rådet for børns læring, februar 2017 (PDF)
- Schwartz & Sørensen, O.M. (2018): Inklusion gennem pædagogiske aktiviteter - et skridt tilbage og to skridt frem i: Holst Mortensen, T & Næsby, T. (2018): Den styrkede pædagogiske læreplan. Dafolo (kap. 9 s,125-137, 13 sider)
- Skytte Jakobsen, I. (2014): Resiliensprocesser. Akademisk forlag
- Stanek, A., Røn Larsen, m., Mikladal, S.S. (2018): Små børns hverdagsliv- situeret pædagogisk faglighed i vuggestue og dagpleje. Frydenlund Academic
- Tordrup, Yde, R. (2017): Udviklende øjeblikke - om relationers betydning for børns udvikling i: Grundfaglig viden om pædagogiske miljøer og aktiviteter. Akademisk forlag
- Villumsen, A. M. (2017): Tværprofessionelt samarbejde i børnehøjde. Pædagogisk opsporingsarbejde som fundament for tværprofessionelt samarbejde, i: Moesby Jensen, C. K. (2017): Når professioner samarbejder. praksis med udsatte børn og unge. Samfundslitteratur (s. 77-98, 21 sider).

- Willumsen, A.M. (2016): Tværprofessionelt samarbejde - viden, begreber og praksis, i: Lund, H. J. (red.) (2016):Tværprofessionelt samarbejde om udsatte børn og unge. Turbine Akademisk (s. 17-38, 21 sider)
- Willumsen, A.M. (2015): Hvorfor er det så svært med udsathed? VERA No. 72, sept. 2015 s. 4-9
- Wallroth, P. (2010): Mentaliseringsbogen. Hans Reitzels forlag
- Warming, H., Fjordside, S., Lavaud, M.A. (2017): Det dobbelte blik: Se styrkerne i det særlige hos børn og unge i udsatte positioner. Akademisk Forlag
- Willumsen, Anne Marie (2017): Tværprofessionelt samarbejde i børnehøjde. Pædagogisk opsporingsarbejde som fundament for tværprofessionelt samarbejde. I Moesby Jensen, C. K. (2017): Når professioner samarbejder. praksis med udsatte børn og unge. Samfundslitteratur s. 77-98.
- Willumsen, A. M. (red.) (2018): Helhedsorienteret socialt arbejde med udsatte familier. Akademisk Forlag